

Sagalassos'un Yukarı Agora'sında bulunan görkemli Antoninler Çeşmesi, M.S. 160-180 yıllarında inşa edildi. Çeşmenin yapımında yedi farklı renkte taş kullanılmıştı. Çeşmenin ardındaki yamaçlar bir zamanlar ormanlarla kaplıydı.

ANTİK YAPBOZ SAGALASSOS

“Roma bir günde kurulmadı” derler. Sagalassos da bir günde kurulmadı. Toroslar’da üzerine kurulduğu tepelerden sayısız tanrı, imparator ve kültür gelip geçti. Sonra doğaya yenik düştü ve binlerce yıllık bir uykuya daldı Sagalassos. Ta ki 35 yıl önce arkeologlar hikâyesine kulak kabartana dek. Akdeniz’in en büyük çok-disiplinli arkeolojik projelerinden birine sahne olan dağlarda, antik bir yapboz gibi parça parça birleştirilip ayağa kaldırılan Sagalassos’taydık.

YAZI ÖZLEM NUMANOĞLU
ozlemnumanoglu@yahoo.com

AY TANRISI MEN VE HERMES HEYKELİ

Sagalassos kazı evinde, henüz bilimsel araştırmaları devam eden gerçek boyutlu iki mermer heykel: Ay Tanrısı Men ve atletlerin koruyucu tanrısı Hermes.

Burdur'un Ağlasun ilçesinde, mütevazı Sagalassos kazı evindeyiz. Kazı ekibinden bir görevli, büyük metal depolardan birinin kapısını açıyor. Kasa kasa tasnif edilip etiketlenmiş, raflar dolusu antik buluntu karşımıza seriliyor. Yerde, gerçek boyutlu iki mermer heykel yatıyor: Ay Tanrısı Men ve atletlerin koruyucu tanrısı Hermes... Sagalassos kazı ekibinden, Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Inge Uytterhoeven, akıcı Türkçesiyle Yukarı Agora yakınlarındaki bir çeşme civarında ortaya çıkardıkları heykelleri anlatıyor. Yakın zamanda bulunan heykellerden Men hayli önemli; çünkü bu yerel tanrının heykelleri nadiren bulunuyor. "Men heykellerinden biri Afyon'da, onu görmek için hepimiz Afyon Arkeoloji Müzesi'ne gittik" diyor ve ekliyor: "Oradaki heykelin boyu bir metre kadar. Burada bulduğumuz heykel ise gerçek boyutlu. Anadolu geleneklerine göre, kıyafet giyiyor. Kafasını henüz bulamadık. Depremden dolayı bulunduğu yerden aşağıya yuvarlanmış olabilir."

Henüz başı bulunmasa da Men heykeli, omuzlarının arkasındaki hilal, tunik, pantolon, pele-

Sagalassos Men'i bu tanrının günümüze ulaşmış en eski tam boy mermer tasviri. Hermes heykeli ise sol koluna ve omzuna atılmış eşarp dışında çıplak betimlenmiş.

rin ve Frig başlığı gibi doğulu kıyafetleriyle tanınan Anadolu'nun Ay Tanrısı'nı betimliyor. Stil analizi, heykelin M.S. 2'nci yüzyıla ait olduğunu gösterdi. Bu da demek oluyor ki Sagalassos Men'i, bu tanrının günümüze ulaşmış en eski tam boy mermer tasviri. Yüksek nitelikli bir Dokimeion atölyesinde üretilmiş olması ve şehrin önemli bir çeşmesinde sergilenmesi, dini, estetik ve kamusal önemini vurguluyor.

Tanrı Hermes'e ait heykel ise çeşmenin hemen arkasında yer alan Gymnasion'da, yani kentin eğitim merkezinde bulundu. Hermes heykeli, sol koluna ve omzuna atılmış bir chlamys (eşarp) dışında çıplak betimlenmiş. Uzman gözler, heykelin yüzeyinde Hıristiyanlık döneminde yapılmış değişiklikleri seçiyor ama duruşu, oranları ve draperisi onun da M.S. 2'nci yüzyıla ait olduğunu gösteriyor.

TEPEDEKİ KENT

Ağlasun'u, yedi kilometre kuzeydoğuda, ilçeye aynı adı taşıyan dağın 1450-1700 metredeki eteklerinden izleyen Sagalassos, uzun yıllar metruk bir antik yerleşimdi. Dağda derin bir uy-

kuya dalan kent, 1706'da XIV. Louis'nin görevlendirdiği eski eserler uzmanı Fransız seyyah Paul Lucas tarafından yeniden keşfedildi. Uzun süre Ege ve Akdeniz'deki büyük antik kentlerin gölgesinde kalan Sagalassos'un potansiyeli 1980'lerdeki yüzey araştırmalarıyla anlaşıldı ve 1990'da Belçika'daki KU Leuven Üniversitesi'nin öncülüğünde kazılar başlatıldı. Ömrünü Sagalassos'a adayacak bilim insanı Marc Waelkens'in başkanlığında, zor koşullarda başlayan kazılar, zamanla Akdeniz'in en büyük çok-disiplinli, örnek arkeolojik projelerinden biri haline geldi.

Günümüzde kazılar Bilkent, Koç, KU Leuven, VU Brussels üniversitelerinin koordinasyonuyla, Bilkent Üniversitesi'nin Türk Kazı Başkanlığı'nca, Belçikalı, Türk ve diğer ülkelerden araştırmacıların işbirliğiyle yürütülüyor. Arkeolojik kazılar fiziki, bilimsel ve maddi güçlükler içeren çalışmalar. Bu meşakkatli süreçte, Sagalassos kazılarına Aygaz, 20 yıldır sponsorluk desteği veriyor. Biz de bu işbirliğinin 20'nci yılında, Aygaz'ın davetiyle Sagalassos'tayız.

Batı Toroslar silsilesinin bu köşesinde insana

dair en erken izler günümüzden 120 bin ila 45 bin yıl öncesine, yani Paleolitik Çağ'a kadar uzanıyor. Bölgenin Neandertal ve avcı-toplayıcı topluluklar için cazip olduğu düşünülüyor; çünkü söz konusu alan av hayvanları ve alet yapımına uygun çakmak taşı bakımından zengindi.

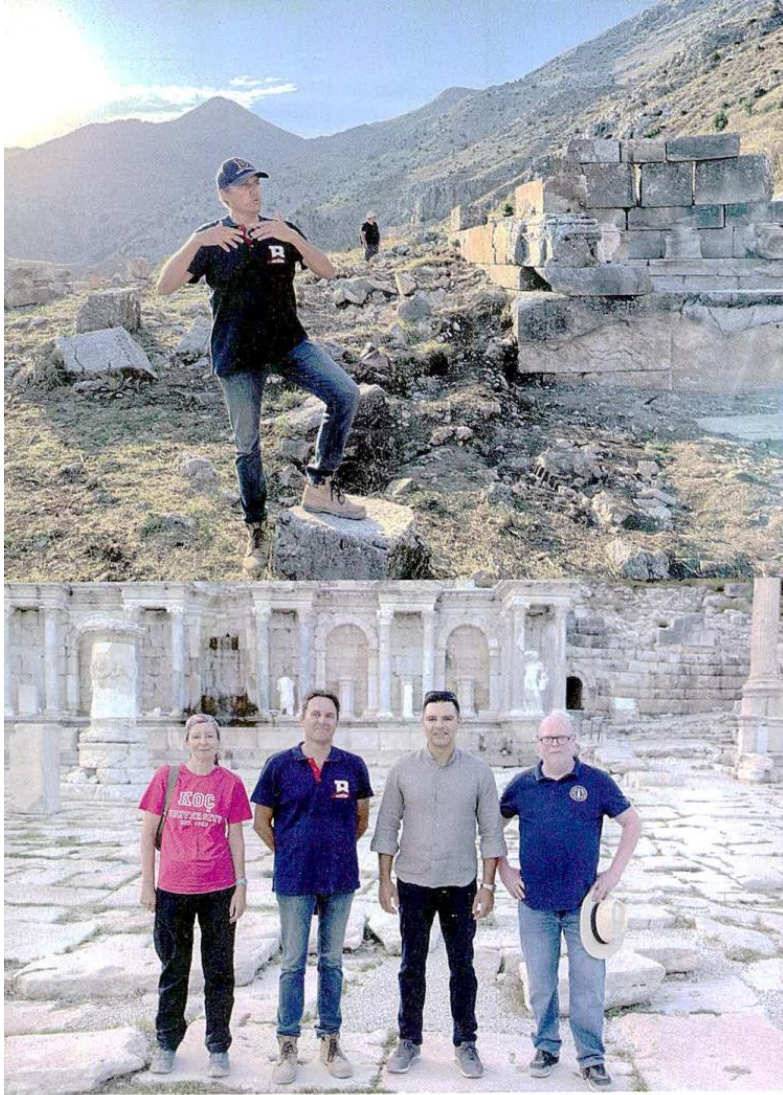
Ancak bugün Sagalassos'un konumlandığı kıvrımlı yamaçlara tırmanan bir ziyaretçi doğal olarak meraklanır: İnsanlar neden bu sarp, yüksek ve çıplak yamaçlara yerleşmiştir? Akla önce "savunma avantajı" gelse de bu, doğru fakat eksik bir cevap olur. Evet, Sagalassoslular gururlu savaşçılardı ve yerel bir savaş tanrısına ibadet ediyorlardı. Hatta ilerleyen yüzyıllarda bölgeye Yunan kültürü hâkim olunca Yunan Savaş Tanrısı Ares'e tapınmaya başladılar. Lakin Sagalassos'un konumu sadece savaşçı ruhuyla açıklanamaz.

Binlerce yıl önce Ağlasun Ovası olasılıkla bataklıktı. Bu da yerleşimin yüksek tepelerde ve yamaçlarda gelişmesine neden oldu. Ayrıca bugünkü kel tepeler geçmişte kızılçam ve karaçam ormanlarıyla kaplıydı. Kent çevresi, su kaynakları, tarım alanları ve otlaklar açısından zengin- ➤

SAGALASSOS

KAZI EVİ

Ağlasun ilçesindeki Sagalassos kazı evinde kasa kasa tasnif edilip etiketlenmiş antik buluntular.

SAGALASSOS EKİBİ

Sagalassos Kazı Başkanı, Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Peter Talloen (en üstte). Kazı ekibinden Prof. Dr. Inge Uytterhoeven, Prof. Dr. Peter Talloen, Aygaz Genel Müdürü Melih Poyraz ve Prof. Dr. Jeroen Poblome antik kentte (üstte).

di. Yörede bina yapımına uygun kil, ahşap ve mineral kaynakları mevcuttu. Kısacası insanlar aradıkları her şeyi burada bulmuştu.

TAŞLARDAN İZ SÜRMEK

Antik kentin girişindeki ziyaretçi merkezinde bir tabelada şöyle yazıyor: "Bir zamanlar çalışkan insanlarıyla Sagalassos mağrur ve güzel bir kentti. Bugün ise karşımızda terk edilmiş, doğayla iç içe bir harabe duruyor. 'Roma bir günde kurulmadı' derler. Sagalassos da bir günde kurulmamıştır."

Tarihte "Sagalassos" adının ilk kez telaffuz edilmesi, Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 333 yılındaki fethine rastlıyor. O dönemde bir köy olan Sagalassos, Helenistik dönemde bir "polis"e dönüşmeye başladı. Roma İmparatorluğu'na bağlandığında ise altın yıllarını yaşadı. Bir çömlek, seramik ve tarım ürünleri merkezi olarak zenginleşti. Geniş toprakları idaresi altına aldı, kırsal yerleşimi 1200 kilometrekareye ulaştı, sınırları Burdur Gölü'ne kadar uzandı. Sagalassos'ta yaşam, 1200'lü yıllara kadar Persler, Helenistik krallıklar, Roma, Bizans, Selçuk-

lu ve Osmanlı hâkimiyeti altında devam etti.

Kenti beraber gezdiğimiz Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Peter Talloen, bugün kazı başkanlığını üstlendiği Sagalassos'a ilk kez 1995'te Belçika'dan öğrenci olarak gelmiş. "O gün karşılaştığımız Sagalassos nasıl bir yerdii?" diye soruyorum. "Hiçbir şey yoktu" diyor kusursuz Türkçesiyle, "sadece taşlar..." Dor Tapınağı'nı işaret ediyor. "Bakın, tapınağın rengi gri. Demek ki o, o gün de ayaktaydı. Ama etrafta bej renkli bir yapı görürseniz bilin ki o, metrelerce toprağın altından çıkarılmıştır."

Bu bilgi, Sagalassos'ta anıtsal yapıların ayağa kaldırılması için verilen olağanüstü emeğin izlerini de sürmeyi sağlıyor. Antik kentlerde taş duvarlar, yüzyıllarca açıkta kaldıkları için grileşiyor. Bu rengi onlara veren, yüzeyde biriken liken tabakası. Sagalassos'ta bazı duvarların üst kısmı gri, alt kısmı beyaz. Temiz kısımlar, metrelerce toprak altından açığa çıkarılmış, liken kaplı olmayan bölümler.

Prof. Dr. Talloen, "M.S. 7'nci yüzyılda bir deprem burayı tamamıyla yıktı. Her şey taş ve toprak altında kaldı. O yüzden Sagalassos'u büyük

bir yapboz gibi düşünün. O yüzyılda her şey nasılsa, onları o şekilde bulup ayağa kaldırabiliyoruz. Çoğu antik kentin üzerinde veya çok yakınında başka bir yerleşim olur. Antik kentin mimari öğeleri, kesilmiş blokları inşaat malzemesi olarak kullanılır. Burada o söz konusu değil. Konumu, Sagalassos'u korumuş" diyor.

Sagalassos'un yıkılıp etrafa dağılmış yapılarının özgün kesme taşları, özel bir yöntemle önceki yerlerine doğru şekilde koyulabildi. "Anastilosis" adı verilen bu işlem, mimar ve arkeologlar için dev bir bulmacayı çözmeye benziyor. Kentin simgesine dönüşen görkemli Antoninler Çeşmesi buna etkileyici bir örnek. Çeşmenin ayağa kaldırılması için 3 bin 500 adet özgün yapı taşı tek tek onarılıp bir araya getirildi ve çeşmenin suyu yaklaşık bir buçuk milenyum sonra tekrar çağlamaya başladı. Kazı ekibi kadar Ağlasunlu ustaların da bu göz kamaştırıcı başarıda emeği büyük.

SIRADAN İNSANIN YAŞAMI

1991'den bu yana Sagalassos'ta çalışan KU Leuven Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden

Prof. Dr. Jeroen Poblome, Sagalassos'u anlatmaya şöyle başlıyor: "Bütün Roma kentlerini Efes gibi büyük zannedebilirsiniz. Efes'te 200 bin kişi yaşıyordu ama o, anormal bir hikâyedir. Pisidia bölgesinde ise küçük kentler yer alır. Sagalassos'ta her şey birbirine yakındı, her yere 15 dakikada gidebilirdiniz. Bu, çok mantıklı ve sürdürülebilir bir tercihti."

Akıcı bir Türkçeye, araya espriler sıkıştırarak anlatmaya devam ediyor Prof. Dr. Poblome: "Arkeologlar 'en yüksek', 'en eski' vb. demeyi severler. Ama biz burada 'en normal' kenti kazmayı istiyoruz. İnsanlar burada nasıl yaşadılar? Nasıl para kazandılar? Ne yemek yediler? Artık bu sorulara verilecek iyi cevaplarımız var."

Daha sonra bu cevapları kendisine sorduğunda şunları anlatıyor: "Sagalassos'ta hayat büyük ihtimalle çok zor ve sertti. Hava iki ay güzeldi, sonra yağmurlar başlıyordu. Çok soğuktu. Günler kısaydı. İnsanlar ekmek parası için çalışmak zorundaydı: Evden çık, çöMLEKÇİYE git, orada çalış, güneş batmadan önce hamama git, lapanı ye, yat. Sosyal elit, Perge gibi büyük kentlere gitmiş olabilir ama bence kent sakinleri genel olarak ➤

ANTONİNER ÇEŞMESİ

1998-2010 yılları arasında onarılarak ayağa kaldırılan çeşmenin haznesi içinde bulunmuş heykeller bugün Burdur Müzesi'nde sergileniyor. Çeşmedeki heykeller ise orijinalerin döküm kopyaları.

SAGALASSOS'TA GECE

Gece müzeciliği kapsamında antik kentin ışıkları deneme amaçlı ilk kez yakıldı. Burdur Valiliği, kentin önümüzdeki sezondan itibaren gece de ziyaret edilebileceğini duyurdu.

Sagalassos'tan dışarıya çok çıkmadı. Kent nüfusu birkaç bindi, bütün bölge ise 30 bin. Demek ki en çok köylerde yaşadılar. Kırsalda hayat daha da zordu. Kadınlar 15 yaşında evlenip yedi-sekiz çocuk doğuruyordu. Çocuklardan en az yarısı birinci yıl ölüyordu. Bu, kolay bir hayat değildi."

Sagalassos'ta bulunan iskeletlerin analizleri ve arazideki izler, yaşam koşulları zor olsa bile halkın sağlığının iyi olduğunu gösteriyor. Sofralarda mayasız ekmek, baklagiller, meyveler, zeytinyağı, et ve balık bolca bulunuyordu. En çok yenilen yemek ise sebze ve et parçalarından yapılan lapaydı. Nüfusun ortalama 40-41 yaşını görebildiği tahmin ediliyor, yani Sagalassos'ta insan ömrü Roma dünyasına kıyasla en az iki yıl fazlaydı. Romalılar onlarca kilometre öteden -kayaları delip yer yer küçük kemerler inşa ederek kente kanallarla su getirmişti. Geç antik çağa dek kanalizasyon ve su sistemi bakımlı, halk da hamam sayesinde temizdi.

Bugün Sagalassos'ta gördüğümüz gösterişli yapılar Roma devrinin mahsulleri. İmparator Hadrian (M.S. 117-138), Sagalassos'u hem Pisidia bölgesinin resmi din merkezi ilan etmiş hem de kente "Pisidia'nın birinci kenti, Romalıların

dostu ve müttefiki" unvanını vermişti. Bu sayede kentte çok sayıda yeni anıt ve tapınak inşa edildi, muhtemelen Efes ya da Bergama gibi büyük kentlerden ustalar getirildi; hamam, tiyatro ve stadyum gereğinden büyük yapıldı. "Çok gururluydular. Bunu göstermek istediler" diyor Prof. Poblome.

M.S. 6'ncı yüzyılın ikinci yarısında ise kent tersine bir dönüşüm sürecine girdi. Anıtlar ve heykeller mermer ve kireç almak için yıkılmaya başlandı.

Zaman içinde sadece uygarlıklar değil, doğa da değişti. Kentin geliştiği yüzyıllar boyunca iklim yumuşaktı, yükseklerde dahi zeytin yetişiyordu. M.S. 3'üncü yüzyıldan itibaren ise iklim değişmeye başladı. Aşırı yağış yüzünden ovalar bataklık haline geldi. M.S. 7'nci yüzyılda ise ciddi kuraklık ve soğuklar baş gösterdi. O yüzyılda Sagalassos, kuvvetli bir depremde yıkıma uğradı ve kentte hayata tutunmak iyice zorlaştı. 1200'lerin başında, Selçuk Türklerinin bölgede etkisini artırdığı yıllarda kentin İskender Tepesi'ndeki son kalesi de düştü. Ve Sagalassos'ta kalan nüfus, 13'üncü yüzyılda toplu olarak yöreyi terk etti.

Bilimsel çalışmalar, bugün çıplak olan ya-

Bugüne kadar Sagalassos'un yüzde 10'u ortaya çıkarılabildi. Anıtsal merkezde başlayan kazılar, merkezin dışına ilerledi.

maçları bir zamanlar kızılçam ve karaçam ormanlarının kapladığını, kıymetli bir tür olan Toros sediri ve Toros göknarının da burada yetiştiğini gösterdi. Ağaçlar ev yapmak, yemek pişirmek ve yapıları ısıtmak için kesildi. Tarım alanı elde etmek için çıkarılan yangın ve kontrolsüz kesimler de günümüzde bu ormanları tüketti.

ŞEHİRİN YENİDEN DOĞUŞU

Sagalassos'un yüzde 10'u ortaya çıkarılabildi. Anıtsal merkezde başlayan kazılar merkezin dışına ilerledi, bazı ev ve atölyeler kazıldı, anıtsal olmayan kutsal alanlar bulundu. Şehrin sınırları hâlâ genişliyor. Bu çalışmalara verdikleri uzun soluklu destekle Anadolu arkeolojisine önemli katkıda bulunan Aygaz'ın Genel Müdürü Melih Poyraz, Sagalassos'a önümüzdeki yıllarda da katkı sunmaya devam edeceklerini açıkladı.

Poyraz, "Sagalassos'taki çalışmalarda tam 20 yıldır, antik kentin, tarihin derinliklerinden adeta iğneyle kuyu kazılarak, binbir emekle ortaya çıkarılmasına tanık olmanın heyecanını yaşıyoruz. Bu süre zarfında Antoninler Çeşmesi'nden Yukarı Agora'ya kadar pek çok anıt,

ÖNEMLİ KEŞİF: SFENKS TANRI TUTU FİGÜRÜ

SAGALASSOS'TA, Mısır tanrılarına adanmış, Mısır dışındaki örneği bilinmeyen bir ikonografi keşfedildi. 2004 yılında Hamam-Gymnasion'un kuzey frigidarium'unda (soğuk mekân) bulunan kabartma bezemeli mermer levhalar yeniden incelendi. Bu levhalar, ince mermer kaplamalar üzerine kazıma tekniğiyle işlenmişti ve geniş bir Mısırlılaştırılmış duvar dekorasyonunun parçalarını oluşturuyordu. Sahnede, bir kapının lento taşının üzerinde duran Sfenks Tanrı Tutu hâkim. Kapının iki yanında Yukarı ve Aşağı Mısır'ın taçlarını giyen figürler yer alıyor. Bu, Tutu'nun her iki ülke üzerindeki koruyucu gücünü simgeliyor. Sfenksin üzerinde Şahin Tanrı Horus betimlenmiş, sol tarafta Timsah Tanrı Sobek görüldüğü. Bu ikonografi, ilahi krallık ve koruyucu güçler temasını vurguluyor. Tutu bir muhafız tanrı olarak, Horus kraliyet otoritesinin cisimleşmiş hali olarak ve Sobek, Nil'in gücünün bir tezahürü ve Tutu'nun bir müttefiki olarak yer alıyor. Bu keşif, Nil Ülkesi dışında kutsal mekânlardaki dekorasyonlara ışık tutuyor.

Aygaz'ın katkılarıyla yeniden hayat buldu. Antoninler Çeşmesi'nin restorasyonu, Aygaz'ın desteğinin en somut simgelerinden biri oldu. 2010 yılında çeşmenin suyla kavuşması o dönemde hem arkeoloji dünyası hem de kurumumuz için unutulmaz bir kilometre taşıydı. Yukarı Agora'yı Akdeniz'deki en iyi korunmuş ve restore edilmiş, geniş halk kitleleri tarafından tanınan ve ziyaretçilerine özel bir deneyim sunan antik meydanlardan birine dönüştürdük" diyor.

Sagalassos'u anlatmaya ziyaretçi merkezindeki bir tabelayla başlamıştık, öyle de bitirelim. Şöyle diyor bir diğer tabela: "Kazılar ve ören yeri, Ağlasun ilçesinin günümüzde karşı karşıya olduğu sorunları gidermek için tek başlarına yeterli değildir. Kırsal yerleşimlerin ortak sorunları Ağlasun'da da görülür. İlçede genç nüfus hızla azalır. Büyüyen gençler okumak ve iş bulmak için daha büyük kentlere göç eder. Oysa Ağlasun'un kültürel ve doğal kaynakları çok zengindir. Geçmişteki ihtişamlı günlerde en iyi şekilde kullanılmış yerel kaynaklara bu yöre bugün halen sahiptir."

Yöresel kalkınmanın anahtarı, bu değerleri bir bütün olarak ele almaktan geçiyor. ■

Kazılarda ortaya çıkarılan mermer Tykhe başı.

